

Pukin suvun muistivihko

Talonpoikien kirjoituksia 1600–1800-luvuilta

1 Johdanto

Tämä katsaus käsittelee vähäkyröläisen Pukin talonpoikaissuvun muistivihkoa, jonka tekstit on kirjoitettu 1600–1800-luvuilla. Katsaus täydentää Aarno Malinin ja Toivo Kaukorannan (1927) artikkelia, jossa käsitellään osaa aineistosta. Suurin osa kirjoituksista on peräisin 1600-luvulta, ja kirjoittajista parhaiten tunnetaan talonpoika Heikki Pukin (n. 1620–1684) elämää (tarkemmin Luukko 1952, 85–86; Mäkinen 2000, 62–78; Kansallisbiografia). Katsauksen tarkoituksena on esitellä muistivihon sisältö kokonaisuudessaan, koska koko aineiston kattavaa sisältökuvausta ei ole aiemmin julkaistu.

Malin ja Kaukoranta (1927) ovat tutkineet Heikki Pukin kirjoituksia ja esittäneet huomiota kirjoitus- ja kieliasusta. Vihko sisältää mm. virsiä sekä tietoa suvun ja talon tapahtumista. Tekstejä on sekä suomeksi että ruotsiksi. Valtaosa teksteistä on itseoppineiden kansankirjoittajien laatimia, mutta joukossa on myös koulutettujen henkilöiden kirjoituksia.

Tiedetään, että jo 1600- ja 1700-luvuilla on ollut kirjoitustaitoisia talonpoikia. Luku- ja kirjoitustaito on ollut muuta maata parempaa sekä Lounais-Suomessa että Etelä-Pohjanmaalla, jossa Vähäkyrökin sijaitsee. (Laurikkala 1959, 111–112; Laine 2017, 23.) Aineistoa vastaavia talonpoikaispäiväkirjoja on kirjoitettu muuallakin kuin Suomessa (tarkemmin esim. Stoklund 1980; Berg–Myrdal 1981; Liljewall 1995). On havaittu, että kansankirjoittajat pyrkivät jäljittelemään kirjoitettua kieltä, jota he kuulivat luettavan eri yhteyksissä (Mikkola–Laitinen 2013, 437). Heikki Pukin muistiinpanojen kielessä on joitakin selviä eteläpohjalaisuuksia (Malin–Kaukoranta 1927, 18).

2 Aineisto

Alkuperäisaineistoa säilytetään Helsingissä Kansalliskirjastossa, jonka tietojärjestelmässä sen nimeke on [*Hengellisiä lauluja, taloudellisia ja elämäkerrallisia muistiinpanoja eri ajoilta, varsinkin vuosilta 1664–84 ja 1709–76*] ja signum MS C.III.25.1. Hallussani on digitaalinen jäljennös. Vihon koko on 10,5 cm x 16,5 cm. Se on sidottu kokoon kuudesta eri vihkosesta. Aineiston päätyemisestä Kansalliskirjaston kokoelmiin ei ole varmaa tietoa. (Tarkemmin Malin–Kaukoranta 1927, 110–116).

Vanhojen käsikirjoitusten sivuja on tapana nimittää lehden recto- ja versopuoleksi. Recto on sivun oikea puoli ja verso kääntöpuoli. (Uusitalo 2019, 31.) Aineiston lehtinumerointi ei ole alkuperäinen vaan myöhemmin lisätty, eikä se huomioi irronneita ja kadonneita lehtiä. Noudatan kuitenkin selvyden vuoksi kyseistä numerointia, sillä numerot ovat useimmiten selvästi näkyvissä, joten tietty kohta on tarpeen vaatiessa helppo jäljittää alkuperäisestä käsikirjoituksesta.

3 Muistivihon sisältö

Esittelen luvuissa 3.1–3.3 sisällön kronologisesti vuosisadoittain ja vuosisadan sisällä siinä järjestyksessä, kuin tekstit esiintyvät aineistossa. Vihkorakenteesta johtuen osa yhteen kokonaisuuteen kuuluvista kirjoituksista sijaitsee eri kohdissa vihkoa. Kronologista epäjärjestyttä aiheuttaa lisäksi se, että muistiinpanoja kirjoitettaessa vihkoon on jätetty välejä, joihin on myöhemmin tehty uusia muistiinpanoja (Malin–Kaukoranta 1927, 114). Ymmärrettävyyttä parantaakseni mainitsen eri tekstien yhteydessä myös alkuperäisaineiston sivunumerot. Tällöin lukija saa heti tiedon, miten tekstit ovat jakautuneet eri puolille sidottua vihkoa.

Kuvaus muistivihon sisällöstä:

1r–5v	kirjoituksia 1700-luvulta suomeksi ja ruotsiksi suvun jäsenten elämään ja taloudenpitoon liittyvistä asioista
6r–11v	suomenkielisiä virsiä 1600-luvulta
12r–14v	muistiinpanoja 1600-luvulta suomeksi ja ruotsiksi suvun jäsenten taloudenpitoon liittyvistä asioista
15r–15v	ruotsinkielisiä uskonnollisia tekstejä
16r–25v	Heikki Pukin muistiinpanoja sekä oman talonväen että muidenkin ihmisten talousasioista
26r–27v	ruotsinkielisiä uskonnollisia tekstejä
28r–38v	Heikki Pukin muistiinpanoja, lisäksi Simuna Pukin ruotsinkielinen kirjoitus sivulla 30r
38v–39r, 40v	Mikkeli Pukin muistiinpanoja säästä ja talousasioista
39v–43r	Heikki Pukin muistiinpanoja
43v–44r	tyhjiä sivuja
44v	Martinus Caspari Alstadiuksen ruotsinkielinen kirje

Lisäksi eri puolilla vihkoa on lukuisia yksittäisiä merkintöjä, esimerkiksi nimiä, jotka on kirjoitettu todennäköisesti 1800-luvulla.

3.1 1600-luvun tekstit

Suomenkielisiä virsiä sivuilla 6r–11v

Aineisto sisältää sivuilla 6r–11v kuusi eri virttä joko osittaisena tai kokonaisena¹. Virret on kopioitu melko huolitellulla käsialalla, eikä kirjoittajaa voi tunnistaa. P.J.I. Kurvisen (1929, 67) mukaan virsiä on 1600-luvulla ollut myös käsikirjoituksissa. Lisäksi virsiä painettiin virsikirjoihin ja erillisille arkeille (Laine 1997, 220; Niinimäki 2007, 68–70). Tässä katsauksessa julkaistaan niiden virsien tekstit, joita ei ole luettavissa mistään muualta kuin alkuperäislähteestä. Muiden virsien yhteydessä mainitaan lähdeviitteet, joista tekstit löytyvät.

Virsi 1, joka on aineistossa osittaisena sivuilla 6v–6r, on entuudestaan tuntematon. Virsi on säilynyt kuudennesta säikeistöstä alkaen. Sanat muistuttavat selvästi Isä meidän -rukousta. Virren säikeistöt 9 ja 10 ovat mahdollisesti eri kirjoittajan käsialaa kuin koko muu virsiaineisto. Mikään näkyvä syy, esimerkiksi sivunvaihto, ei selitä käsialan vaihtumista.

1 Kiitän Eeva-Liisa Bastmania, joka auttoi minua virsien taustojen selvittämisessä.

6

Ja anna meillen sovindo,
ravha ia suloinen lepo,
Nijn me sinua sill kitämme,
Ja sinun aina tvrvamma.
O lavpias Jesu C.

7

Anna myös meilen adexi,
Sekä velkam että syndim,
Ne cuin tule antexi anda,
Coscas tulet duomizseman,
Nijn cuin me meidän vastan rickoitan,
Synnit andex annam pian,
O laupias Jesu Christe.

8

Älä meit herra Jumala,
laske toist kerta kiusavxen,
Sen hirmuisen perkelen käsin,
Cuin yöt ia päivä meitä edzi,
Syödäxens ia myös nielxens,
ia kivsavxen viedäxens, O laup.

9

Mutt uapat meitä Jumala,
meidän sielun ylösnosta,
älä meit anna hajotta,
eikä mös perkelen kukista,
Jongs lunastit pinallas,
ia sangen callil uerelläs, O laup.

10

Kitos iumalan aina olkon,
ia hänen armonns tänne tulkon,
Jesuxen Christuxen cautta,
ioca meitä aina auitta,
Nijn ombi mös pyhän poicas
Cunnia ia uoima alat, O laupias.

Virsi 2 (sivut 6r–7r), joka alkaa sanoilla *O taivahas o taivahas*, tunnetaan entuudestaan esimerkiksi eräisiin vuoden 1614 ja 1658 kirkkokäsikirjoihin lisättyinä käsikirjoituksina. Suomenos, joka on tehty vuonna 1622 ilmestyneen ruotsinkielisen virren pohjalta, on mahdollisesti Jacobus Franciscin toimittama. Vuoden 1701 virsikirjassa on virrestä Laurentius Petri Aboicuksen suomennos, joka on alkuaan vuodelta 1674. Se on erilainen kuin Pukin vihon virsi. (Hallio 1936 825–826, lähteessä kummankin version tekstit.)

Virsi 3 (sivuilla 7r–8r), joka alkaa sanoilla *O Christit sinuas valmista*, tunnetaan Bartholdus Hordeliuksen suomentamana arkkivirtenä vuodelta 1636. Virsikirjaan se päättyi vuonna 1686. (VK 1701, 474–475; Hallio 1936, 879).

Virsi 4 on sivuilla 9v–10r. Sen sanoma liittyy ns. morsiusmystiikkaan, joka on tapa kuvailla ihmisen ja Jumalan suhdetta ja kohtaamista maallisen rakkauden käsittein (Bastman 2014, 46). Nämä kuvaukset voivat saada myös eroottisia sävyjä (Bastman 2017, 119–120). Tämä näkyy erityisesti säkeistöissä 6–8. Virsi on ensimmäisen kerran julkaistu arkkivirtenä julkaisussa *Neljä Erinomaista Jumalista ja Lohdullista Wirtä*, jonka revenneestä kansilehdestä on luettavissa, että julkaisu on painettu 1660-luvulla, mutta tarkka vuosi ei näy. Vanhimmassa painetussa virressä on vain kahdeksan säkeistöä, ja sanat poikkeavat paikoin paljonkin Pukin vihon virrestä. Virren toisessa säkeistössä huomionarvoinen on sana *pytä*. Säkeistön alku noudattaa tarkasti painettua virttä, jossa kyseinen sana on *pyhän*. Vaikuttaa siltä, että virsi on kopioitu toisesta kirjallisesta lähteestä huolimattomasti, eikä se ole ollut kopioijalle tuttu ulkomuistista.

1

Mailma nyt kaikki ihastu tuleuan
 keuän kaunin uastudest elämän
 riemastu luodut caick tullen
 tuouat ioca lindu lendä cupanins
 cans metzä meri pauhauat iloisans
 ia iloista sydändä kanda.

3

Rauke suru suves iloises ia murhe
 kesäsäs päiuäs kuin kua nähden
 cuckaises Nijtuil ia kedoll käydes
 waan murhen on yxi salainen
 iä mun sydämen sisäl cäy yx tyly-
 sä ei palauacan päivä sitä pehmit.

5

Huoka vlos sanomatoim murhe cuin
 täsä liene yxi tyly salainen murhe
 avtuas hänest ei mitän tiene ioit
 harva cuiteingin oll[?]ill² peitetän
 caick ystäuin ioucko saa herrald nähdä
 korkevdes ioca duomize caicki ia tutki

7

Pueta mun punaisen pvrpurahan ia
 siihen sun kallisen kapus Cuin canix teke
 mun mvrhekarva olisin morsiames ia
 saatus käy cansan sitt istuman yrti
 tarhan siel mä annan sun sen parhan
 cuin sa mun rumistan löydät

9

Uus ilo sytyt mun sydämehen makiambi
 cuin suloine suvi ett iällens löysin mun
 ylkämiehen iong pois cadot sieluni vni
 Siel sun cansas cadzelen tott Cätä tehty
 iloista uvttä vvot ia suven cavnista
 karva

2

Ain herra pytä sätyns suori nijn
 cauuan cuin mailma seiso hänen
 edäsäns on iocapäiuä nuori uaick
 mutoxeet tapachtuuat meisä sykysen
 taluen ain ioca vuosi kevän ia suuen
 edes tuo Herran siunaus suuri

4

Cosca muvt leikidzeuät kupanins
 cans ia ilolla viettävät aikans
 aikans silloin täyty mun olla alalans
 Täsä ia iocapaikas uaik puhet
 puhell pehmiäst Caxis cuin isost
 leviäst sydän cuitengin itke ia

6

Sinä totinen sutara³ Jesu Christ ylkän ia
 ystävän aina mvn rvcovxen päin korvas cal-
 list
 uaicka se lienepi caino sano kerta viel
 sielulen minä tähton sun omista mielelän
 ia kihlata sun taivan ilos

8

arman oiena kätes vlos laske se
 kaviani kavnist hala mua coscan tulen
 etes sairas olen rackavden tavdist ett
 sydämen viel murhen kätkis anna
 minu svvta täldä lähtes siten epäile
 sinust

10

Lacka sielu io suremast iloista izhes
 ia minua sill talui lacka io puremast
 kylmällä hampalla sinua pidä cansan
 Kijn Jesuxest hän pätstä meit caikesta
 kiusauxest Eik anna viholisen valda

2 Epäselvä kohta, mahdollisesti *olljill* ('oljilla').

3 Erikoinen kopiointivirhe. Vanhimmassa painetussa virressä sana on *sula*, joka myös vaikuttaa erikoiselta. Painettu virsi on julkaistu useassa arkkivirsivihossa. Esimerkiksi vuonna 1761 painetusta julkaisusta (Cahdexas erinomaista iumalista caunista lohdullista wirttä) käy ilmi, että alkuperäinen sana on *sulha* eli 'sulhanen'.

11

Jdz isän iumalan olcoon kijtos poian ia
 pyhän hengen sill sinä vahvan pidä
 kijtos Ett cadu mitäs lupaisit kerran
 kehit köyhän synnit selkiäll
 an elä meit mieles iälken ensin täsä
 nijn taivan ilos amen

Virsi 5 (sivuilla 10r–11v), jonka ensi säe on kirjoitettu asuun *Kuvlcat khristijt caicki* ('kuulkaat kristityt kaikki'), on aineiston virsistä ainoa, jolla on näkyvässä erillinen otsikko: *äcilisest cuolemast lohduos*. Kyseisen virren on suomentanut Laurentius Petri Aboicus, ja se on otettu virsikirjaan vuonna 1674. Otsikko on Laurentius Petri Aboicuksen mukainen, ja vuoden 1701 virsikirjassa saman virren (394) yhteydessä on otsikko *Hurskasten äkillisestä kuolemasta*. (VK 1701, 464; Tarkiainen 1922, 53; Kurvinen 1941, 66.) Silva Kiuru (1987, 29–31) arvelee, että Laurentius Petri Aboicuksella on ollut muitakin virsiä kuin ne viisi, jotka nykyään tunnetaan. Näkemys perustuu siihen, että eräessä saarnassa on mahdollisesti virsitaatti, joka on peräisin Laurentius Petri Aboicuksen kääntämästä mutta sittemmin kadonneesta virrestä.

Virsi 6, joka on säilynyt vain alkuosaltaan sivulla 11r, on entuudestaan tuntematon. Säkeistöt ovat eri mittaisia, mikä antaa viimeistelemättömän vaikutelman. Vuonna 1690 julkaistiin arkkivirsi, joka alkaa sanoilla *Herra ole minulle kilpi*. Sen toisen säkeistön alku *Herra sinun kätes annan sielun täld lähteis* muistuttaa selvästi Pukin vihon virren alkua. Toinen kiinnostava yhtäläisyys liittyy aineiston virren 6 ensimmäisen säkeistön loppuun *minun sielun siloin peri Cosc hengi ruumist eri*. Kohta on lähes samanlainen kuin Laurentius Petri Aboicuksen virrestä *äcilisest cuolemast lohduos* (Pukin vihon virsi 5) löytyvä kohta. Siinä viimeisen säkeistön loppu kuuluu *O Jesu minun sieluni peri cosc hengi ruumistan eri*. Jo Jacobus Finnon virsikirjassa (1988 [1583]) virressä 32 on kohta, joka kuuluu *Ja anna coska hengi ruumist eri Taiuahas peri*. Virsirunoilijat ovat siis lainanneet tuttuja osia uusiin virsiin.

1

Herra sinun kätes, annan
 hengen täldä lähtes, anna pyhä
 hengi armos ia coria minua
 parmois minun sielun siloin peri
 Cosc hengi ruumist eri amen

2

En muit kuin sinun kätes annan
 hengen täldä lähtes, ioca
 yxinän mun lunastit ia poicas verel
 mun ostit, minun sieluni

3

Racas mestari Jesu, auta minua
 ettei rijsu se ruma hengi piru,
 ionga on aina kirjv, minun

4

Jsä sinun huomias, coria minua
 sinun suoias, vahvista minua aina
 Etei piru alas paina, minun

5

Kuule parkun ia huton, eip
 mikän auta mvutoin ioted
 silloin auta varhain

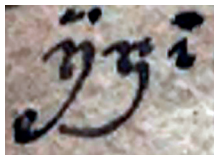
Virsiens ajoitus perustuu niiden suomennos- tai julkaisuajankohtiin. Virret eivät muodosta kokonaisuutta, joka olisi tunnetusti sellaisenaan julkaistu, joten ne ovat mahdollisesti peräisin useasta eri lähteestä. Arkkivirsijulkaisuja lienee aikojen saatossa myös kadonnut (Kurvinen 1941, 78). Periaatteessa on mahdollista, että Pukin vihkoon sisältyvät entuudestaan tuntemattomat virret ovat Laurentius Petri Aboicuksen kadonneita virsiä, joiden olemassaoloa Kiuru (1987) on arvellut. Lainaus virressä 6 ei kuitenkaan riitä todistamaan asiaa.

Suomen- ja ruotsinkieliset kirjoitukset sivuilla 12r–14v

Vihon sivuille 12r–14v kirjoitetut suomenkieliset muistiinpanot on kirjoitettu käsialasta päätellen 1600-luvulla, ja Malin ja Kaukoranta (1927, 114–115) arvelevat perustelematta, että ne on kirjoitettu ennen Heikki Pukin muistiinpanoja, jotka alkavat vuodelta 1664. Kyseisten muistiinpanojen ajoitus on epävarmaa, koska niiden yhteyteen ei ole kirjoitettu vuosilukuja. Malin ja Kaukoranta (1927, 114) arvioivat, että sivujen tekstit ovat saman kirjoittajan käsialaa kuin aiemmat virret. Äkkivilkkaisulla käsialat voivat näyttää jossain määrin yhteneväsiltä, mutta nähdäkseni yhteys on kuitenkin hyvin epävarma. Tähän viittaavat esimerkiksi erot x-kirjaimen kirjoitustavoissa (kuvat 1 ja 2).

Kuva 1. Yxi-sanan x-kirjaimen sakara kaartuu eteenpäin (virsiaineisto).

Kuva 2. Yxi-sanan x-kirjaimen sakara kaartuu taaksepäin (1600-luvun muistiinpanoaineisto).

Ruotsinkieliset tekstit sivuilla 15r–15v ja 26r–27v

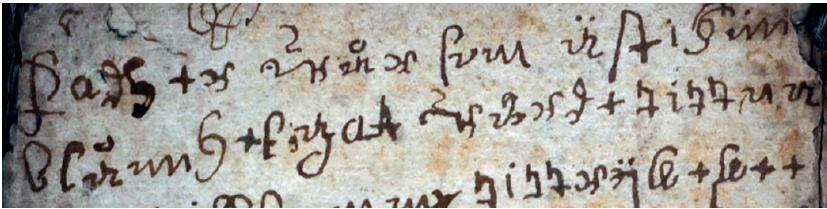
Sivulle 15r on kirjoitettu ruotsinkielinen Isä meidän -rukous. Isä meidän -rukouksesta on ollut menneinä vuosisatoina toisistaan poikkeavia versioita sekä suomeksi että ruotsiksi (Uusitalo 2016; Kauko 2017, 154). Aineiston rukous jäljittelee tekstiä, joka on esimerkiksi Olaus Petrin messukirjan vuoden 1537 painoksessa⁴, mutta suomalaisella 1600-luvulla eläneellä talonpojalla lienee ollut käytössään jokin muu lähde, mahdollisesti käsikirjoitus. Rivien väliin sivulle 15r on myös kirjoitettu eri käsialalla *Herre förbarma tigh öfwer oss*. Sivun loppuun on kirjoitettu pääkäsialalla *lyckan kommer och lyckan går*. Se tunnetaan säkeenä virressä *Gud som haver barnen kär*, suomeksi *Ystävää sä lapsien*. Kuitenkin virren varhaisin ruotsinkielinen muoto tunnetaan *Barna-Bok*-kirjasta, joka painettiin vasta vuonna 1780 ja silloinkin ilman nykyistä *lyckan*

4 Luettavissa esim. Uusitalo 2015, liitteet.

kommer, lyckan går -kohtaa, joka on lisätty virteen myöhemmin (Väinölä 2008, 503–505). Sää tunnetaan myös sananlaskuna, ja se on kirjattu ruotsalaisia sanontoja listaavaan teokseen *Den svenska ordspråksboken* (1865). Se on voinut olla yleinen sananparsi jo ennen päätymistään virren säkeeksi.

Sivun 15v yläreunaan on kirjoitettu tuntemattomasta syystä luku 532. Samalla sivulla rivien väliin on kirjoitettu jotain, mistä on tulkittavissa sanat *herre förbarma*, mutta ei kaikkea. Sivun alussa on jälleen Isä meidän -rukous ja lopussa on kirjoitettu *uaka öffuer oss käre himmelske fadher och bewara oss för then listighe fresstaren, som altiüd omkring går sökiändes hwem haa upsloka kan giff oss nådena at wii måghe honom med* [teksti loppuu kesken]. Sivun 26r alussa teksti jatkuu: *medh en stadigh troo manliga emoot stå och I thenna natt under titt Beskärm trygge huilas genom tin son Jesum chrisstum wår herra amen amen*. Painettuna teksti sisältyy niin ikään esimerkiksi Olaus Petrin vuoden 1537 messukirjapainokseen (Gummerus 1955, 460).

Tämän jälkeen on virsi *Guds rena Lamm, oskyldig*, jonka Olaus Petri on ruotsintanut vuonna 1536. Nykyinen suomenkielinen kirkkokansa tuntee virren nimellä *Oi Jumalan karitsa* (virsi 65). Sivun 26r puolivälistä sivun 27v loppuun on harjoiteltu samaa ruotsinkielistä Isä meidän -rukousta kuin aiemmin. Harjoitteluun viittaa se, että rukous ei ole aina alusta loppuun kirjoitettu, vaan sivulle 27v on kirjoitettu joka riville vain rukouksen alku. Käsiala näyttää harjaantumattomalta (kuva 3).

Kuva 3. *Fadher wår som äst i himblåm helgat warde titt na – –*

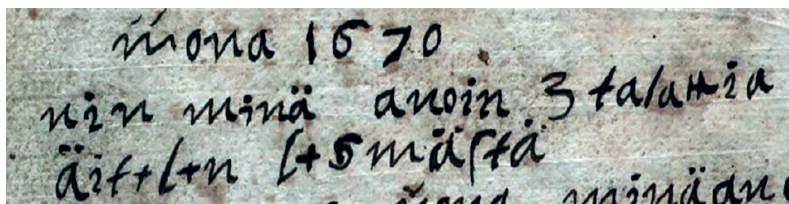
Etelä-Pohjanmaalla on 1600-luvulla puhuttu sekä suomea että ruotsia, eikä kieliraja liene ollut jyrkkä (Luukko 1945, 71). Kirjoittajana on mahdollisesti ollut Heikki Pukki. Tähän viittaisi +-merkkiä muistuttava e-kirjain, mutta muilta osin käsiala ei suoraan täsmää Heikki Pukin kirjoituksiin (vrt. myöhemmin kuvat 4 ja 6).

Numeroitujen lehtien 14 ja 15 välistä on leikattu irti yksi lehti, josta on jäljellä kapea kais-tale. Siitä voi kuitenkin nähdä, että puuttuvalla sivulla on ollut riveittäin kirjoitettuja kirjaimia siten, että yhtä kirjainta on toistettu perätysten koko rivin mitalta. Tämä viittaisi kirjainten opeteluun. Koska ruotsinkieliset tekstit ovat uskonnollisia tekstejä, joita suomenkielinenkin väestö on mahdollisesti kuullut eri yhteyksissä, on niiden tarkoitus mahdollisesti ruotsin kirjoittamisen harjoittelu.

Heikki Pukin muistiinpanot sivuilla 16r–25v ja 28r–43r

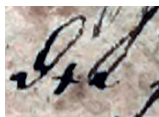
Jo Malinin ja Kaukorannan (1927) artikkelissa esitellään Heikki Pukin ortografinen erikoisuus: e-vokaalin merkinä käytetään +-merkkiä muistuttavaa merkkiä (kuva 4).

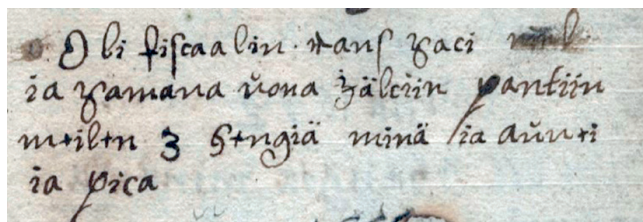
Kuva 4. wona 1670 nin minä anoin 3 talaria äitelen lehmästä

Malin ja Kaukoranta (1927, 114) esittävät, että +-merkin kaltainen merkki *e*-vokaalin ilmaisimena on myös Heikin veljen Simuna Pukin ruotsinkielisessä muistiinpanossa vuodelta 1666 (sivu 30r), ja Luukko (1952, 86) arvelee, että Heikki on saanut kirjoitusoppia Simuna-veljeltään. Pidän heidän tulkintojaan liian suoraviivaisina. Simuna Pukin *e*-kirjain on tyypillinen 1600-luvun kirjain (kuva 5). Ei voi olla varma siitä, että Heikki Pukki olisi oppinut Simunalta yleisistä tavoista poikkeavan merkintätavan. Harjaantumaton kirjoittaja toki saattaa hahmottaa 1600-luvun käsialalla kirjoitetun *e*-kirjaimen +-merkkiä muistuttavaksi, mutta mallina on saat-
tanut toimia mikä tahansa käsikirjoitus.

Kuva 5. Simuna Pukin *e*-kirjain näky esim. sanassa *det*.

Heikki Pukin osion (tekstinä Malinin ja Kaukorannan 1927 julkaisun sivuilla 120–135; alkuperäiskäsikirjoituksen sivuilla 16r–43r) käsialassa on selvää vaihtelua (vrt. aiempi kuva 4 ja seuraava kuva 6). Herää kysymys, olisiko aiempi käsitys kirjoittajasta väärä, ja todellisuudessa heitä olisikin useampi. Tarkka kirjainkohtainen tutkiminen kuitenkin osoittaa, että yhtäläisyyksiä on niin paljon, että eroavaisuudet voi selittää luonnollisella käsialanvaihtelulla⁵ tai vaikka kynän vaihtumisella.

Kuva 6. Oli fiscaalin rans saci (ransaakki, 'tarkastus') ia samana uona jälciin pantiin meilen 3 hengiä minä ia aunei ia pica

5 Käsialanvaihtelun ”luonnollisuus” on jossain määrin subjektiivinen arvio, mutta käsialantutkijat sitä kuitenkin arvioivat (esim. Himberg 2002, 103; Uusitalo 2019, 115–117).

Simuna Pukin ruotsinkielinen kirjoitus sivulla 30r

Simuna Pukin kirjoittama muistiinpano on kirjoitettu ruotsiksi kokeneen kirjoittajan käsialalla. Tämä on ymmärrettävää, koska Simuna, eli Simon Jöranson tai Simon Bock, oli virkamies (Malin–Kaukoranta 1927, 113; Kansallisbiografia). Kirjoituksessa Simuna kuittaa saaneensa Heikki-veljeltään rahaa.

Ruotsinkielinen kirjoitus sivulla 44v

Ruotsinkielinen teksti on suositus matkustaa Tukholmaan. Suosituksen on tuntemattomalle talonpojalle antanut Vähänkyrön kirkkoherra Martinus Caspari Alstadius vuonna 1660. (Malin–Kaukoranta 1927, 115.) Myös tämä teksti on ymmärrettävistä syistä kirjoitettu harjaantuneella käsialalla, olihan kirjoittaja koulutettu kirkonmies.

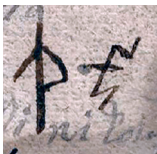
3.2 1700-luvun tekstit

Kirjoituksia 1700-luvulta suomeksi ja ruotsiksi sivuilla 1r–5v

Muistiinpanoissa on mm. tietoja siitä, milloin suvun jäsenet ovat syntyneet tai milloin heidät on vihitty. Lisäksi niissä käsitellään perintö- ja talousasioita. Käsialoista käy ilmi, että kirjoittajia on ollut useampi kuin yksi.

Liisa Mikkeliintyttären nimissä kirjoitettu saatua perintöä käsittelevä muistiinpano sivulla 5v on huomionarvoinen. Toistaiseksi vanhin tunnettu kansannaisen kirjoittama suomenkielinen teksti on Kaisa Juhantyttären virsivihko vuodelta 1831 (tarkemmin Makkonen 2006). Tutkijan mieleen juolahtaa väistämättä ajatus, sisältäisikö Pukin suvun muistivihko vielä vanhemman esiintymän kansannaisen kirjoittamasta tekstistä. Tarkka tutkimus kuitenkin paljastaa, että Liisa Mikkeliintyttären tekstiä on muokattu. Se on kirjoitettu aluksi yksikön kolmannessa persoonassa, mikä viittaa siihen, että kirjoittajana on toinen henkilö. Teksti on jälkepäin muokattu ensimmäiseen persoonaan. Syitä tähän voi vain arvailla. Mahdollisesti Liisa on reiluuden nimissä halunnut, että hänen asiansa esitellään vihossa hänen omana viestinään.

Liisa Mikkeliintyttären muistiinpanon yhteydessä on myös selvä puumerkki⁶ (kuva 7).

Kuva 7. Puumerkki.

Talonpojat ovat käyttäneet puumerkkejä osoittaakseen omistajuuttaan tai osuuttaan johonkin asiaan. Puumerkit olivat talokohtaisia, mutta niistä saattoi muotoutua myös henkilökohtaisia, kun pienillä muutoksilla haluttiin osoittaa uutta omistajaa tai sukuhaaraa. (Finne 1934, 92–94; Ekko 1984, 5–6; Korhonen 2015, 66–75.) Joistakin riimukirjaimia muistuttavista puumerkeistä on havaittu, että kirjainta vastaava äänne aloittaa puumerkin ”omistajan” nimen (Sirelius 1921, 515–516). Ekkon (1984, 46–47) esittelemiä riimukirjaimia tarkastelemalla voi eri merkkejä yhdistelemällä päätyä siihen lopputulokseen, että kuvan 7 vasemmanpuoleinen merkki olisi muodostettu *Liisa*-nimestä.

⁶ Kiitän Maria Lehosta, joka auttoi minua eteenpäin puumerkkipohdinnoissani.

Naisetkin ovat todistettavasti tehneet puumerkkejä. He saattoivat käyttää miehensä merkkiä tämän ollessa itse estynyt, mutta on myös esimerkkejä naisten omista puumerkeistä (Ekko 1984, 64–65.) On mahdollista, että Liisa Mikkelin tytär on tehnyt oman puumerkinsä vihkoon. Tähän viittaa muistiinpanon lopussa oleva kirjoitus, joka on ikävä kyllä kulunut lähes lukukelvottomaksi. Tulkintani mukaan siinä on lukenut jotain ”puumerkillä vahvistamisesta”.

Muistiinpanoja sivuilla 38r–40v

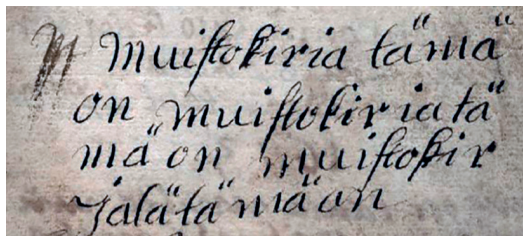
Kyseessä ovat Mikkelin Pukin muistiinpanot. Hän allekirjoittaa merkintöjään sekä koko nimellä että etunimensä alkukirjaimella *m*. Yksittäinen aakkoskirjain on ollut yleinen signeeraustapa (Korhonen 2015, 64). Mikkelin Pukki ei ole ollut kovin hyvä kirjoittaja, mutta enimmäkseen hänen teksteistään saa selvän.

3.3 1800-luvun tekstit

1800-luvun aineisto on määrältään niukin, eikä siinä enää kerrota talon tapahtumista. Pisin 1800-luvun teksti on sivulla 42r kuvaus siitä, mikä vihko on kyseessä. Se on kirjoitettu huolittelulla käsialalla vuonna 1818:

Täsä Kirjasa on sadan Wijdenkymmenen ja neljän vuoden Wanhoja Kirjoituxia eli asioita: Muutama vuosiluku on 1664 ja nyt on 1818

Kirjoittajasta ei ole tietoa. Myös vuoden 1818 jälkeen vihkoon on tehty merkintöjä. Esimerkiksi sivulla 30r on vuosiluku 1845. Sen yhteyteen ei tosin ole kirjoitettu mitään muuta. Lisäksi usealle sivulle on tehty erilaisia merkintöjä, ja monet kohdat näyttävät kirjoittamisen harjoittelulta. Tällainen on esimerkiksi kuvassa 8 näkyvä kirjoitus.

Kuva 8. Teksti vaikuttaa toiston vuoksi kirjoittamisen harjoittelulta.

1800-luvulla merkintöjään ovat tehneet ainakin Johan Jacobsson ja Jacob Johansson. Heistä ei ole nimien lisäksi tarkempia tietoja. (Malin–Kaukoranta 1927, 116.)

4 *Lopuksi*

Pukin suvun muistivihko on ainutlaatuinen aineisto, jonka tekstejä ovat kirjoittaneet pääosin itseoppineet kansankirjoittajat. Sen sisältö on kiinnostava jo yksistään monipuolisuutensa vuoksi, ja toivon tämän katsauksen valaisevan sisältöä tarpeeksi, jotta eri aiheista kiinnostuneet tutkijat osaisivat paremmin arvioida aineiston hyödyllisyyttä omille tutkimuksilleen.

Muistivihkoon perehtyminen on osoittanut, että aineisto voisi olla hyödyksi esimerkiksi talonpoikaishistorian tutkijoille, koska muistiinpanot ovat dokumentoitua historiaa. Myös vanhan kirjasuomen tutkijoille aineisto on arvokas, sillä se mahdollistaa harvinaisen pääsyn 1600- ja 1700-lukujen itseoppineiden kirjoittajien teksteihin, ja kieli- ja kirjoitusasu kaipaisivat tarkempaa analyysia. Lisäksi hyvin kiinnostava löytö ovat virret, jotka ovat olleet aiemmin tutkijoille tuntemattomia.

HARRI UUSITALO

htuusi@utu.fi

Lähteet

- BASTMAN, EVA-LIISA 2014: Häiden topos ja morsiusmystiikan motiivit pietistisessä virsirouudessa. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 2, 46–61. Kirjallisuudentutkijain Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.30665/av.74945>
- 2017: *Poetiikka ja pietismi 1700- ja 1800-luvun suomalaisessa virsirouudessa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki. Saatavissa <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/185248> [viitattu 31.3.2020].
- BERG, JONAS – MYRDAL, JANKEN 1981: *Bonedagböcker. Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok*, 49–95. Lundequitska bokhandeln, Uppsala.
- Cahdexan erinomaista iumalista caunista lohdullista wirttä* 1761. Merckell, Turku. Saatavissa <https://www.doria.fi/handle/10024/145749>.
- Den svenska ordspråksboken. Innehållande 3160 ordspråk* 1865. L. J. Hiertas Förlag, Stockholm.
- EKKO, PAAVO O. 1984: *Puumerkit ja riimut menneisyyden avaimina*. Suomen heraldinen seura, Helsinki.
- FINNO, JACOBUS 1988 [1583]: *Jaakko Finnon virsikirja*. Näköispainos. Toimittanut Pentti Lempiäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- FINNE, JALMARI 1934: Talonpoikaissuvut. *Suomen kulttuurihistoria II*, 90–94. K. J. Gummerus, Jyväskylä – Helsinki.
- GUMMERUS, JAAKKO 1955: *Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet III*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- HALLIO, KUSTAA 1936: *Suomalaisen virsikirjan virret. Alkuperä ja kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HIMBERG, KIMMO 2002: *Tekninen rikostutkinta. Johdatus forensiseen tieteseen*. Edita oyj, Helsinki.
- Kansallisbiografia = *Kansallisbiografia-verkojulkaisu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Heikki Pukkia käsittelevä artikkeli saatavissa <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/724> [viitattu 26.3.2020].
- KAUKO, MIKKO 2017: Ruotsin kielen kirjallinen käyttö reformaatioajan Suomessa ja Kangasalan missale. MERI HEINONEN ja MARIKA RÄSÄNEN (toim.): *Pohjoinen reformaatio*, 151–156. 2. painos. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies ja Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.
- KIURU, SILVA 1987: Laurentius Petri Aboicuksen virsisitaatit. *Virittäjä* 1/91, 12–33. Kotikielen Seura, Helsinki. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/38085> [viitattu 31.3.2020].

- KORHONEN, TEPPO 2015: Suomalaisista puumerkeistä. ULLA CLERK (toim.): *Kirjain kerrallaan. Lukemisen ja kirjoittamisen jäljet*, 55–79. Aboa Vetus & Ars Nova ja Turun Historiallinen Yhdistys, Turku
- KURVINEN, ONNI 1941: *Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalaisen virsikirjan synty ja sisällys*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- KURVINEN, P.J.I. 1929: *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAINEN, TUUJA 1997: Arkkiveisut. TUUJA LAINEN (toim.): *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*, 220–223. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2017: *Aapisen ja katekismuksen tavaamisesta itsenäiseen lukemiseen. Rahvaan lukukulttuurin kehitys varhaismodernina aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAURIKALLA, SAINI 1959: Varsinais-Suomen talonpoikain kirjoitustaidosta Ruotsin vallan aikana. *Aarni Penttilä. Juhlakirja 5.VIII.1959*, 110–124. Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu, Jyväskylä.
- LILJEWALL, BRIT 1995: *Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*. Göteborgs universitet, Göteborg.
- LUUKKO, ARMAS 1945: *Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta Isoonvihaan*. Julkaisut Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta.
- 1952: Heikki Pukki. *Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon: 74 elämäkertaa*, 85–92. WSOY, Helsinki – Porvoo.
- MAKKONEN, ANNA 2006: ”Waimot ne Laulelit Kiitosta pauhelit”. Kaisa Juhantyttären virsi, 1831. TARU NORDLUND, TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ ja TONI SUUTARI (toim.): *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*, 415–427. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MALIN, AARNO – KAUKORANTA, TOIVO 1927: Vähäkyröläisen talonpojan Heikki Yrjänäpoika Pukin suomenkieliset muistiinpanot vuosilta 1664–1684. *Virittäjä* 31, 110–136. Kotikielen Seura, Helsinki.
- MIKKOLA, KATI – LAITINEN LEA 2013: Mielen ja kielen muutoksia. LEA LAITINEN ja KATI MIKKOLA (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, 413–463. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MÄKINEN, VIRPI 2000: *Säädynmukaista elämää? Henkilökohtaiset lähteet 1600-luvun ihmisten maailmankuvan heijastajina*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. Saatavissa <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/8069> [viitattu 31.3.2020].
- Neljä Erinomaista Jumalista ja Lohdullista Wirtä*. Johan Winter, Turku. Painettu 1660-luvulla. Saatavissa <https://www.doria.fi/handle/10024/145324>.
- NIINIMÄKI, PIRJO-LIISA 2007: *Saa veisata omalla pulskalla nuotillansa. Riimillisen laulun varhaisvaiheet suomalaisissa arkkiveisussa 1643–1809*. Väitöskirja. Tampereen yliopisto, Tampere. Saatavissa <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/67687> [viitattu 31.3.2020].
- SIRELIUS, U. T. 1921: *Suomen kansanomaista kulttuuria II*. Otava, Helsinki.
- STOKLUND, BJARNE 1980: On interpreting peasant diaries: Material life and collective consciousness. *Ethnologia Europaea* XI, 2, 191–207. Verlag Otto Schwartz & Co, Göttingen.
- TARKKIAINEN, V. 1922: *Piirteitä suomalaisesta kirjallisuudesta*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- UUSITALO, HARRI 2015: *Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten erot*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Turku. Saatavissa <https://www.utupub.fi/handle/10024/104247> [viitattu 31.3.2020].
- 2016: Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten suhteet toisiinsa ja lähdeteksteihin kielellisten erojen valossa. *Sananjalka* 58, 159–174. Suomen Kielen Seura, Turku. <https://doi.org/10.30673/sja.86750>
- 2019: *Tausta, tekijä ja kieli. Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku. Saatavissa <https://www.utupub.fi/handle/10024/147258> [viitattu 31.3.2020].
- VK 1701 = *Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalainen virsikirja*. TAUNO VÄINÖLÄ (toim.) 1995. Kirjaneliö, Helsinki.
- VÄINÖLÄ, TAUNO 2008: *Virsikirjamme virret*. 2. painos. Kirjapaja, Helsinki.